

College voor Toetsen en Examens

LATIJNSE TAAL EN CULTUUR

VWO

Syllabus centraal examen 2020

Versie 2, juni 2018

Verantwoording:

© 2018 College voor Toetsen en Examens, Utrecht.

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Deze syllabus bevat een specificatie van de examenstof Latijnse Taal en Cultuur (LTC) voor het examenjaar 2020. Het in de syllabus vermelde pensum is door CvTE vastgesteld na advies van de Vereniging van Classici in Nederland (VCN). De syllabus is tot stand gekomen in overleg tussen de vaststellingscommissie LTC van het CvTE en de constructiegroep LTC van Cito en na raadpleging van SLO en universitaire specialist(en) door het CvTE vastgesteld.

Inhoud

VOORWOORD	4
1. EXAMENSTOF VAN HET CENTRAAL EXAMEN	5
2. SPECIFICATIE EXAMENSTOF VAN HET CENTRAAL EXAMEN	6
3. HET CENTRAAL EXAMEN	12
3.1. ZITTINGEN CENTRAAL EXAMEN	12
3.2. HULPMIDDELEN	12
BIJLAGE 1. EXAMENPROGRAMMA LATIJNSE TAAL EN CULTUUR VWO	13
BIJLAGE 2. DE PLAATS VAN LATIJNSE TAAL EN CULTUUR EN GRIEKSE TAAL EN CULTUUR IN DE PROFIELEN	15
BIJLAGE 3. DE MINIMUMLIJST LATIJN	16
DEEL I VORMLEER	16
DEEL II SYNTAXIS	19
DEEL III LITERAIRE TERMEN: STILISTISCHE, NARRATOLOGISCHE EN ARGUMENTATIEVE MIDDELEN	22

Voorwoord

De minister heeft de examenprogramma's op hoofdlijnen vastgesteld. In het examenprogramma zijn de exameneenheden aangewezen waarover het centraal examen (CE) zich uitstrekt: het CE-deel van het examenprogramma. Het examenprogramma geldt tot nader order.

Het College voor Toetsen en Examens (CvTE) geeft in een syllabus, die in beginsel jaarlijks verschijnt, een toelichting op het CE-deel van het examenprogramma. Behalve een beschrijving van de exameneisen voor een centraal examen kan een syllabus verdere informatie over het centraal examen bevatten, bijvoorbeeld over een of meer van de volgende onderwerpen: specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van domeinen of exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (zoals computereexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

Ten aanzien van de syllabus is nog het volgende op te merken. De functie ervan is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar zijn aard is een syllabus dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen in het verlengde daarvan ligt.

Een syllabus is zodoende een hulpmiddel voor degenen die anderen of zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor zijn door de SLO handreikingen geproduceerd die niet in deze uitgave zijn opgenomen.

Deze syllabus geldt voor het examenjaar 2020. Syllabi van eerdere jaren zijn niet meer geldig en kunnen van deze versie afwijken. Voor het examenjaar 2021 wordt een nieuwe syllabus vastgesteld. Het CvTE publiceert uitsluitend digitale versies van de syllabi. Dit gebeurt via Examenblad.nl (www.examenblad.nl), de officiële website voor de examens in het voortgezet onderwijs.

In de syllabi 2020 zijn de wijzigingen ten opzichte van de vorige syllabus voor het examenjaar 2019 duidelijk zichtbaar. De veranderingen zijn geel gemarkeerd. Er zijn diverse vakken waarbij de syllabus 2020 geen inhoudelijke veranderingen heeft ondergaan.

Een syllabus kan zo nodig ook tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekendgemaakt worden. Kijkt u voor alle zekerheid jaarlijks in september op Examenblad.nl.

Het CvTE stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling.

Voor opmerkingen over syllabi houdt het CvTE zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@hetcvte.nl of aan CvTE, Postbus 315, 3500 AH Utrecht.

De voorzitter van het College voor Toetsen en Examens,
Drs. P.J.J. Hendrikse

1. Examenstof van het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen A (subdomein 1: reflectie op klassieke teksten), B¹ (B.3) en C (C.5).

Het centraal examen heeft betrekking op authentieke en vertaalde teksten van een of meer auteurs, behorend tot eenzelfde genre.

Het College voor Toetsen en Examens maakt een specificatie bekend van het centraal examen..

De examenonderwerpen in de komende jaren zijn:

2020	2021	2022
Vergilius	Cicero rhetor	Plinius en Martialis

¹ Voor zover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen.

2. Specificatie examenstof van het centraal examen

Kernauteur: Vergilius
Genre : Epos

A. Teksten

Vergilius Aeneis

Tekstedities:	P. Vergili Maronis opera, ed. R.A.B. Mynors, Oxford (OCT) 1969
Rode draad:	vernietiging en opbouw

1 Pensum

(De met een asterisk (*) gemarkeerde passages worden in vertaling gelezen)

Vergilius, *Aeneis*

* 1.1-33

1.223-304

1.305-417

1.418-440

* 1.441-493

* 2.453-505

* 2.506-558

* 2.588-623

* 2.624-633

* 3.121-134

* 3.135-191

4.1-55

4.56-89

* 4.238-278

4.584-629

4.630-705

* 5.604-663

* 5.664-699

* 8.184-279

* 8.280-305

8.306-369

8.608-625

8.626-731

Homerus, *Ilias* 18.478-608

Toelichting bij het pensum

De rode draad van het pensum is: vernietiging en opbouw.

- 1.1-33: De opbouw van Rome wordt belemmerd door angst voor de ondergang van Carthago.
- 1.223-304: Venus vreest dat de opbouw van Rome gevaar loopt, maar wordt door Jupiter gerustgesteld
- 1.305-417: Venus vertelt Aeneas over Dido en de opbouw van Carthago.
- 1.418-493: Aeneas en Achates zijn onder de indruk van de bouwactiviteiten in Carthago. Ze zien op de muren de vernietiging van Troje afgebeeld.
- 2.453-505: Vernietiging door Aeneas van een toren van het paleis van Priamus: deze toren belandt op de Grieken. Vernietiging van de Trojanen door de hand van Pyrrhus en de zijnen.
- 2.506-558: Vernietiging van Priamus en zijn zoon door Pyrrhus.
- 2.588-623: Venus maakt Aeneas duidelijk dat de goden de vernietiging van Troje beogen. Dezen verschijnen aan hem in een visioen.
- 2.624-633: Aeneas beseft dat het uur van de vernietiging van Troje geslagen heeft.
- 3.121-134: De Trojanen varen van Delos naar Kreta, waar ze met de opbouw van een nieuwe stad, Pergamum, beginnen.
- 3.135-191: De pest breekt uit. De Penaten verschijnen aan Aeneas en vertellen hem dat hij zijn nieuwe stad moet bouwen in Hesperia. Anchises heeft Apollo's orakel over de Oude Moeder verkeerd geïnterpreteerd.
- 4.1-55: Dido bekent aan Anna dat ze verliefd is op Aeneas.
- 4.56-89: Door Dido's verliefdheid komt de opbouw van haar stad stil te liggen
- 4.238-278: Mercurius treft Aeneas aan terwijl deze bij de opbouw van Carthago helpt. Hij wijst hem terecht: Aeneas moet een stad bouwen in Italië.
- 4.584-629: Dido vervloekt Aeneas en bidt om de vernietiging van hem en zijn nageslacht.
- 4.630-705: Laatste woorden en zelfdoding van Dido.
- 5.604-663: Juno brengt via Iris de Trojaanse vrouwen tot de vernietiging van de schepen.
- 5.664-699: Een deel van de schepen gaat in vlammen op, maar Jupiter voorkomt door een hoosbui de totale vernietiging.
- 8.184-279: Euander vertelt Aeneas over de vernietigende activiteiten van Cacus, en hoe Hercules daar een eind aan maakte.
- 8.280-369: Euander vertelt Aeneas over de vroegste geschiedenis van Latium en neemt hem mee langs de plaatsen waar Rome gebouwd zal worden.
- 8.608-625: Venus brengt Aeneas zijn nieuwe wapenrusting.
- 8.626-731: de beschrijving van het schild van Aeneas.

Homerus, *Ilias* 18.478-608, het schild van Achilles, dient ter vergelijking bij *Aeneis* 8.626-731.

De keuze voor de in het origineel te lezen teksten is vastgesteld op grond van de overweging dat deze passages tot de kern van het pensum behoren, het meest aansprekend zijn voor de leerlingen en taalkundig niet te ver uitgaan boven wat van leerlingen verwacht kan worden.

2 Genre

▪ Definitie en kenmerken van het genre

Het epos is een lang verhalend gedicht geschreven in de dactylische hexameter. Hoofdpersonen in een epos zijn helden uit het verleden, maar ook de goden spelen een belangrijke rol: zij becommentariëren en sturen de handeling of nemen er zelfs aan deel.

▪ Ontstaan en ontwikkeling van het genre

Het Griekse epos

De oudste Griekse epen zijn de *Ilias* en de *Odyssee*, toegeschreven aan Homerus en waarschijnlijk in de achtste eeuw v. Chr. ontstaan als resultaat van een lange traditie van mondelinge poëzie, beoefend door beroepszangers. De twee werken vormen het uitgangspunt voor de verdere ontwikkeling van de Griekse en Romeinse epische poëzie.

De *Ilias* beschrijft een episode in het tiende jaar van de oorlog om Troje, waarin Achilles, de belangrijkste en sterkste Griekse held, ruzie krijgt met Agamemnon, de aanvoerder van het Griekse leger. Achilles trekt zich terug uit de strijd. Wanneer zijn boezemvriend Patroclus gedood is door Hector, de belangrijkste strijder van de Trojanen, verzoent Achilles zich met Agamemnon en betreedt hij het slagveld weer. In een tweegevecht doodt hij Hector. De *Ilias* eindigt met de begrafenis van Hector.

In de *Odyssee* wordt verteld hoe Odysseus na zijn vertrek uit Troje tien jaar rondzwerft voordat hij uiteindelijk zijn vaderland Ithaca weer bereikt en met zijn vrouw Penelope en zoon Telemachus verenigd wordt. Gedurende een verblijf bij de Phaeaken vertelt hij in een flashback wat hem overkomen is tussen het vertrek uit Troje en zijn aankomst bij de Phaeaken.

Tijdens het hellenisme (vanaf de derde eeuw v. Chr.) krijgt het epische genre een ander karakter. Met name in Alexandrië, in die tijd het centrum van dichtkunst en wetenschap, schrijven dichters epische poëzie die gericht is op een select publiek van literaire fijnproevers. De eisen die aan dit lezerspubliek worden gesteld, zijn vertrouwdheid met de bestaande literatuur en interesse in de wijze waarop deze traditie wordt gevarieerd en vernieuwd.

Verder wordt het menselijk handelen niet meer uitsluitend door goden bepaald, maar verschuift de aandacht naar psychologische factoren. Deze Alexandrijnse dichters hebben grote invloed uitgeoefend op de Romeinse dichters. Hun geleerde poëzie en de aandacht voor menselijke emoties vinden we terug bij Vergilius en Ovidius.

Het Romeinse epos

In de derde eeuw v. Chr. wordt het homerische epos in Rome geïntroduceerd en in het Latijn vertaald. De Romeinse dichters worden zich in toenemende mate bewust van hun eigen artistieke vermogens en gaan een openlijke wedijver aan met de door hen bewonderde Griekse voorbeelden.

Het Romeinse epos bereikt een hoogtepunt in de *Aeneis* van P. Vergilius Maro (70-19 v. Chr.). Dit werk vertelt over de avonturen van de held Aeneas, die beschouwd wordt als de grondlegger van Rome. Dit epos over één centrale held markeert een terugkeer naar het traditionele epos in de stijl van de *Ilias* en de *Odyssee*, waarbij door de mythologisch-historische thematiek ook nauwe verbindingen met de Romeinse geschiedenis worden gelegd. Met de Alexandrijnse dichters deelt Vergilius onder andere zijn aandacht voor menselijke emoties en drijfveren.

▪ De verteller

Vergilius' *Aeneis* is een verhalende tekst. We hebben in hoofdzaak te maken met een alwetende verteller die zelf geen rol speelt in het verhaal. Zijn alwetendheid blijkt uit passages waarin hij de gedachten van personages presenteert en uit passages waarin hij zijn kennis van de afloop van het verhaal laat blijken. Ook bepaalt de verteller de volgorde van de episodien in zijn verhaal en wijkt hij daarin soms af van de chronologische volgorde. Zo kan hij – of een personage met kennis van de toekomst (bijvoorbeeld Jupiter en Vulcanus) – vooruitlopen op het verhaal (prospectie) of terugkijken naar een eerdere gebeurtenis (*retrospectie* of *flashback*). De verteller beslist ook in welk tempo hij het verhaal vertelt, waar hij wil versnellen of vertragen. Naast de verteller zijn ook de personages zelf veelvuldig aan het woord. Soms treden zij als verteller op, zoals Aeneas in het tweede en derde boek van de *Aeneis* (*raamvertelling*). Hierdoor kan de dichter zijn verhaal vanuit verschillende perspectieven presenteren.

3 Taal en stijl

De CVTE-minimumlijst (zie bijlage 3) vormt het uitgangspunt bij de op het centrale examen gestelde vragen en bij de annotatie van de ongeziene authentieke tekst. Daarnaast worden de volgende verschijnselen bekend verondersteld:

- Algemeen
 - dichterlijk meervoud
 - patronymica
- Werkwoord
 - verkorte vormen in perfectum en plusquamperfectum; tevens –ēre i.p.v. –ērunť
- Naamwoord
 - accusativus respectus
- Syntaxis
 - weglating van voorzetsels

B. Cultuurhistorische context

1 De auteur en zijn werk

▪ Leven van Vergilius (70-19 v. Chr.)

Vergilius werd geboren in 70 v. Chr. bij Mantua, in Noord-Italië. Zijn vader had een boerenbedrijf. Vergilius volgde onderwijs in o.a. Rome; hij ambieerde geen politieke carrière. Hij vertrok naar Napels, waar hij les kreeg in de filosofie. Vanaf 42 v. Chr. wijdde hij zich geheel aan de poëzie. Al snel trok hij de aandacht van de invloedrijke promotor en sponsor van de kunsten Maecenas, die hem bij de latere keizer Augustus introduceerde.

Vergilius heeft de ontredde van de burgeroorlogen bewust en van nabij meegemaakt, hetgeen duidelijke sporen in zijn werk heeft nagelaten.

In 19 v. Chr. ondernam Vergilius een reis naar Griekenland om zijn *Aeneis* te voltooien. Door ziekte keerde hij vroegtijdig terug naar Italië; hij overleed na aankomst in Brindisi.

▪ Werken

Vergilius' bekendste en belangrijkste werk is de *Aeneis*. Daarvóór publiceerde hij twee andere werken: de *Bucolica* en de *Georgica*.

In 39 v. Chr. publiceerde Vergilius de *Bucolica*, ook wel *Eclogae* genoemd, een bundel van tien herdersongedichten. De beroemdste *Ecloga* is de vierde, waarin de geboorte van een kind wordt voorspeld met wiens komst het Gouden Tijdperk zal terugkeren. In 29 v. Chr. publiceerde Vergilius de *Georgica*, een didactisch werk over het boerenbedrijf in vier boeken. Vergilius schreef het werk in de jaren 38–29, een periode van grote onrust, waarin Octavianus en Antonius elkaar de macht betwistten. Na de slag bij Actium (31 v. Chr.) was er naast vrees nu ook hoop dat er eindelijk een einde zou komen aan de reeks burgeroorlogen en dat Octavianus vrede zou kunnen brengen. De Romeinen wisten echter in de jaren direct na Actium niet hoe lang deze vrede en het regime van Octavianus zou duren. De *Georgica* geeft uitdrukking aan liefde voor het land en bewondering voor het eenvoudige boerenleven. Van belang is de verwantschap met de idealen van het nieuwe regime: eenvoudig geluk, respect voor de goden, een arbeidzaam bestaan in een wereld vrij van oorlog.

De laatste elf jaar van zijn leven werkte Vergilius aan de *Aeneis*, maar bij zijn dood in 19 v. Chr. was het werk niet af. Hij wilde dat het manuscript verbrand werd, maar op de uitdrukkelijke wens van Augustus werd het werk toch uitgegeven.

De hoofdpersoon in Vergilius' mythologisch-historisch epos is Aeneas, de verre mythische voorvader van Augustus en de Romeinen. De *Aeneis* omvat de lotgevallen van deze Aeneas, zoon van de godin Venus en de Trojaanse vorst Anchises. Na de val van Troje heeft hij de goddelijke opdracht gekregen om in Italië een nieuw vaderland te stichten voor de Trojanen die de val van hun stad overleefd hebben. Aeneas wordt hierbij gesteund door zijn moeder Venus, maar vooral ook tegengewerkt door de machtige Juno. Zij haat de Trojanen en wil de stichting verhinderen van een nieuw rijk in Italië, waaruit het Romeinse rijk zal voortkomen.

De *Aeneis* bestrijkt een periode van zeven jaar, vanaf de inname van Troje tot de uiteindelijke overwinning van de Trojanen in Latium. De handeling van het verhaal begint in het zevende jaar, wanneer de Trojanen schipbreuk lijden en aanspoelen op de kust van Noord-Afrika. Naast deze zeven jaar van de reis van Aeneas geven een aantal passages samen een beeld van de geschiedenis van Latium en Rome van voor de komst van Aeneas tot en met de tijd van Vergilius en Augustus.

Het werk is ingedeeld in twaalf boeken. De eerste zes boeken beschrijven Aeneas' zwerftochten op zoek naar zijn nieuwe vaderland. De lotgevallen van de voorafgaande jaren, inclusief de val van Troje, worden door Aeneas in een flashback verteld aan het hof van de uit Phoenicië afkomstige koningin Dido in Carthago. Deze eerste zes boeken vormen daarmee een 'Romeinse *Odyssee*'. De tweede helft van het epos (boek 7-12) beschrijft de strijd die Aeneas na zijn aankomst in Italië moest leveren met inheemse volkeren om uiteindelijk zijn plaats te veroveren. De laatste zes boeken vormen dus een 'Romeinse *Ilias*'.

▪ Centrale thema's

Twee centrale thema's in alle drie de werken van Vergilius zijn de contemporaine politieke realiteit en de oude Romeinse *virtutes*. In de *Eclogae* vermengt Vergilius de pastorale wereld met de historische werkelijkheid. In de *Georgica* en de *Aeneis* klinken bewondering door voor het nieuwe regime en dankbaarheid voor het beëindigen van de lange reeks verwoestende burgeroorlogen. Met het benadrukken van de waarde van de oude Romeinse *virtutes* sluit Vergilius aan bij de idealen van het nieuwe regime. Overigens komen ook de grote verliezen die Rome in de ontstaansgeschiedenis geleden heeft aan de orde in zijn werken. Vele geleerden zijn daarom zelfs van mening dat Vergilius het nieuwe regime niet klakkeloos ondersteunt in zijn werk. In de *Aeneis* wordt Rome voorgesteld als de macht waaraan door de goden de taak is toebedeeld een heersende rol in de wereld te spelen en recht en orde

te brengen. De held Aeneas blijft ondanks veel tegenslag en ten koste van persoonlijke offers trouw aan zijn opdracht. Hij vertoont vaak, maar niet altijd, trekken waarmee Romeinen, en zeker ook Augustus, zichzelf graag associeerden. In het werk komt, verweven met het mythologisch verhaal, de Romeinse geschiedenis voortdurend naar voren.

▪ **Invloed in later tijd**

Vergilius heeft grote invloed gehad op de beeldende kunst, de literatuur en de muziek vanaf de middeleeuwen tot in de moderne tijd. De bekendste dichter die zich door Vergilius heeft laten inspireren, is Dante. Het bekendste voorbeeld in het Nederlands is Vondel: zijn *Gysbreght* is geïnspireerd op het tweede boek van de *Aeneis*.

2 De historische context

▪ **Historische realiteit**

De volgende elementen (en hun onderlinge chronologie) worden bekend verondersteld:

- Romes groei van stad tot wereldmacht:
de stichting van Rome; de verovering van Italië; het contact met de Grieken in het zuiden van Italië; de Punische oorlogen.
- De burgeroorlogen en de ondergang van de republiek:
 - de alleenheerschappij van Caesar; de moord op Caesar; Antonius en Octavianus; de slag bij Philippi; groeiende rivaliteit tussen Antonius en Octavianus; de slag bij Actium.
 - de vestiging van het principaat; de regelingen van 27 v. Chr.: Octavianus krijgt de titel Augustus en uitgebreide volmachten.
- Het belang van de Pax Augusta:
 - politiek en moreel herstel,
 - streven naar het doen herleven van de oude *mores*,
 - ondersteuning van de ideologie in de architectuur, bijvoorbeeld de Ara Pacis, in de sculptuur, zoals de portretten van de keizer, en in de literatuur, met name Vergilius en Horatius.

▪ **Politieke situatie**

Vergilius leefde in de eerste eeuw v. Chr., een zeer bewogen tijd in het Romeinse rijk. Bewust en van zeer nabij maakte hij de burgeroorlog mee tussen Pompeius en Caesar, de strijd tussen Antonius en Octavianus en het einde van de republiek. Hij was vijftig jaar oud toen Caesar werd vermoord en achtendertig toen Octavianus in de slag bij Actium de alleenheerschappij verwierf. In navolging van zijn adoptievader Caesar benadrukte Augustus dat de *gens Iulia* van de godin Venus afstamde. Evenals de meeste Romeinen was Vergilius dankbaar voor het feit dat er een einde was gekomen aan de burgeroorlogen die Rome een eeuw lang geteisterd hadden. Onder Augustus was hij de dichter bij uitstek die de idealen van het nieuwe bewind (*Pax Augusta*) onder woorden bracht. Er is overigens wel discussie over Vergilius' houding ten opzichte van de grote mate van geweld waarmee Augustus die *Pax Augusta* had bewerkstelligd.

▪ **Het intellectuele klimaat**

Vergilius heeft zich in de *Aeneis* laten inspireren door verschillende filosofische stromingen, in het bijzonder door de Stoa. In het wereldbeeld van de Stoa is in alle wezens de Ratio aanwezig. Niets gebeurt toevallig. Alles wat er gebeurt, wordt immers bepaald en geleid door de Ratio. De loop van de dingen staat dus vast. Ook de mens is hieraan ondergeschikt. Met zijn verstand is een mens in staat het goddelijke plan te doorgronden en zich te laten leiden door de Ratio. Dit kan hij alleen wanneer hij zich niet laat beïnvloeden door emoties. In de *Aeneis* vertoont Aeneas trekken van een stoïsche held. Op een aantal cruciale momenten in het verhaal voelt Aeneas echter sterke emoties van bijvoorbeeld liefde, woede en wraakzucht. Soms onderdrukt hij die gevoelens, maar er zijn ook passages waarin hij emoties, vooral woede en wraakzucht, bij hem de overhand krijgen.

▪ **Religie**

Goden spelen in de *Aeneis* een belangrijke rol. We worden in het werk geconfronteerd met de traditionele goden van de mythologie. Jupiter bepaalt wat er gebeurt. De wil van Jupiter valt samen met het lot (*fatum*). Jupiter wil dat de macht van Rome groot zal zijn en Aeneas is degene die daarvoor de basis moet leggen. De andere goden hebben, in tegenstelling tot Jupiter, wel persoonlijke belangen en rancunes. Het belang van Venus, moeder van Aeneas, staat bijvoorbeeld recht tegenover dat van Juno. Maar uiteindelijk zijn ook de andere goden onderworpen aan de wil van Jupiter en het is overeenkomstig het lot dat het Romeinse wereldrijk tot stand komt waarin de *Pax Augusta* zal heersen.

Het is de vraag of alle Romeinen in Vergilius' tijd ook werkelijk in de traditionele goden en mythen geloofden. Het leven van de Romeinen was doortrokken van religie. Maar er zullen stellig verschillen hebben bestaan tussen de 'gewone' Romeinen en de (kleine) intellectuele bovenlaag, waarin velen zich aangetrokken voelden tot diverse filosofische richtingen, zonder overigens de traditionele godsdienst zonder meer te verwerpen. Bovendien bestond er een nauwe band tussen religie en staat. Niet voor niets deed Augustus er alles aan om de godsdienst na het verval van de burgeroorlogen een sterke nieuwe impuls te geven.

C Eindtermen

NB Voor de toetsing van de eindtermen (zie bijlage 1) worden de CvTE-minimumlijst (zie bijlage 3) en deze syllabus als uitgangspunt genomen.

3. Het centraal examen

3.1. Zittingen centraal examen

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

3.2. Hulpmiddelen

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

Bijlage 1. Examenprogramma Latijnse taal en cultuur vwo

Latijnse taal en cultuur (LTC)

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

Domein A Reflectie op klassieke teksten (subdomein 1) en antieke cultuur (subdomein 2)

Domein B Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur

Domein C Zelfstandige oordeelsvorming

Domein D Oriëntatie op studie en beroep

Domein E Informatievaardigheden

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen A (subdomein 1: reflectie op klassieke teksten), B² (B.3) en C (C.5).

Het centraal examen heeft betrekking op authentieke en vertaalde teksten van een of meer auteurs, behorend tot eenzelfde genre.

Het CvTE stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

Het CvTE maakt een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op:

- de domeinen A, B, C, D en E. Deze domeinen komen aan de orde aan de hand van een selectie van tenminste 30 pagina's (Oxford Classical Text) Latijnse teksten. Deze selectie bevat teksten van tenminste twee genres uit de Latijnse literatuur (zodanig dat samen met de auteur van het centraal examen proza én poëzie aan bod komen).

Deze bevat geen teksten van de auteur(s) die voor het centraal examen zijn vastgesteld, tenzij deze teksten behoren tot een ander genre en thema.

Daarnaast komen deze domeinen aan de orde aan de hand van:

- een selectie van tenminste 45 pagina's klassieke, vertaalde teksten;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van het vertalen van één of meer ongeziene passages;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van de (creatieve) verwerking van een of meer cultuurdomeinen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: stof van het centraal examen naast de hierboven vermelde stof voor het schoolexamen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die eventueel per kandidaat kunnen verschillen.

Het bevoegd gezag kiest tenminste drie van de volgende cultuurdomeinen waarop de eindtermen betrekking hebben: verhalengoed, drama, beeldende kunst, architectuur, filosofie.

Het bevoegd gezag kan, naast bovengenoemde domeinen, ook eigen cultuurdomeinen toevoegen.

² Voor zover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen

De examenstof

Domein A: Reflectie op klassieke teksten en antieke cultuur

subdomein 1: Reflectie op klassieke teksten

1 De kandidaat kan zijn begrip van Latijnse en klassieke, vertaalde teksten demonstreren door:

- een ongeziene passage te vertalen;
- een passage te analyseren en interpreteren vanuit taalkundig, letterkundig en/of cultuurhistorisch perspectief;
- een passage vanuit taalkundig, letterkundig en cultuurhistorisch perspectief te vergelijken met andere cultuuruitingen uit de oudheid of latere perioden.

subdomein 2: *(alleen van toepassing op het schoolexamen)* Reflectie op antieke cultuur

2 De kandidaat kan:

- *antieke cultuuruitingen van verschillende cultuurdomeinen plaatsen in hun historische en culturele context en met elkaar in verband brengen;*
- *antieke cultuuruitingen onderzoeken en zijn bevindingen formuleren.*

Domein B: Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur

3 De kandidaat kan door de bestudering van de Latijnse en klassieke, vertaalde teksten tegen de achtergrond van de antieke cultuur:

- onderwerpen actualiseren die voortvloeien uit een confrontatie tussen deze teksten en eigentijdse ontwikkelingen;
- de eigentijdse cultuur plaatsen in het perspectief van de klassieke traditie waarin Europa staat.

4 *(Alleen van toepassing op het schoolexamen):*

De kandidaat kan:

- *voorbeelden uit de receptiegeschiedenis herkennen, deze plaatsen in de context van de betreffende periode in de Europese cultuur en de van toepassing zijnde werkingsmechanismen noemen;*
- *cultuuruitingen uit de latere Europese cultuur vergelijken met antieke cultuuruitingen.*

Domein C: Zelfstandige oordeelsvorming

5 De kandidaat kan een beargumenteerde reactie formuleren op de inhoud van voorgelegde teksten en andere cultuuruitingen (uit de Oudheid en latere tijden).

6 *(Alleen van toepassing op het schoolexamen)*

De kandidaat kan cultuuruitingen uit de latere Europese cultuur vergelijken met antieke cultuuruitingen en daarover een beargumenteerd oordeel geven.

Domein D: Oriëntatie op studie en beroep

Domein E: Informatievaardigheden

7 De kandidaat kan:

- doelgericht informatie en bronnenmateriaal zoeken, beoordelen, selecteren en verwerken, o.a. met behulp van het woordenboek;
- (verworven) informatie verwerken en daaruit beredeneerde conclusies trekken;
- gebruik maken van verschillende ICT-toepassingen bij LTC;
- adequaat schriftelijk, mondeling en digitaal in het publieke domein communiceren over onderwerpen uit het desbetreffende vakgebied;
- bij het verwerven van vakkennis en vakvaardigheden reflecteren op eigen belangstelling, motivatie en leerproces.

Bijlage 2. De plaats van Latijnse taal en cultuur en Griekse taal en cultuur in de profielen

Latijnse taal en cultuur en Griekse taal en cultuur

Latijnse taal en cultuur of Griekse taal en cultuur, ter keuze van de leerling, maken deel uit van het gemeenschappelijk deel van elk profiel in het gymnasium.

Latijnse taal en cultuur of Griekse taal en cultuur kunnen als profielkeuzevak in het profiel cultuur en maatschappij op het atheneum worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Latijnse taal en cultuur of Griekse taal en cultuur kunnen op het atheneum als keuze examenvak worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Bijlage 3. De minimumlijst Latijn

NB De minimumlijst Latijn is aangepast en geldt met ingang van 2015.

De minimumlijst Latijn bestaat uit drie delen: I vormleer, II syntaxis en III stilistische, narratologische en argumentatieve middelen. Deel I en II bevatten een opsomming van de taalkundige verschijnselen die kandidaten moeten kennen en die niet geannoteerd worden bij de vertaalopgave bij het Centraal examen. Deel III bevat een overzicht van literaire termen die door het CvTE bekend worden verondersteld.

De minimumlijst Latijn hanteert de terminologie die ook bij het Centraal Examen gehanteerd wordt. Er is zo veel mogelijk gekozen voor een Nederlandse terminologie. In een aantal gevallen heeft het CvTE de voorkeur gegeven aan het gebruik van een technische term, zoals *indicativus* en *nominativus*. Soms is er om praktische redenen voor gekozen twee termen naast elkaar te hanteren (bijvoorbeeld lijdend voorwerp / object); dit is aangegeven door middel van een schuine streep.

Sommige onregelmatige vormen in deze lijst zijn met meer of minder moeite in het bij het examen toegestane woordenboek of in het grammaticakatern te vinden. Ze zijn hier opgenomen, omdat het CvTE bij de inschatting van de beschikbare tijd voor de vertaalopgave ervan uitgaat dat deze vormen behoren tot de parate kennis van de kandidaat en dus niet behoeven te worden opgezocht. Uit het opnemen van zulke vormen in de lijst mag daarom niet de conclusie worden getrokken dat de andere onregelmatige vormen die ook in het woordenboek te vinden zijn, per definitie worden geannoteerd bij de vertaalopgave.

Deel I Vormleer

1 Zelfstandige naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van de:

- a-stammen
- o-stammen, inclusief *vir* en het type *puer* en *magister*
- medeklinkerstammen, inclusief de genitivus op *-ium* en de verbuiging van *mare*
- u-stammen, exclusief het onzijdig
- e-stammen.

De verbuiging/uitgangen van *vis*, *Iuppiter* en *domus*.

De locativi *domi* en *Romae*.

De geslachtsregels van de a-, o-, u- en e-stammen, inclusief de uitzonderingen *manus* en *domus*.

Van de medeklinkerstammen de regels:

- mannelijk op *-or*
- vrouwelijk op *-tas*, *-io* en *-x*
- onzijdig op *-us* en *-men*.

De vocativus, inclusief het type *fili*.

Voor de accusativus meervoud mannelijk/vrouwelijk van zelfstandige naamwoorden van de derde declinatie op *-is* (type *hostis*) wordt in het tekstboekje van het CE altijd de uitgang *-es* afgedrukt, ook wanneer de aanbevolen editie de uitgang *-is* heeft.

2 Bijvoeglijke naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van:

- o- / a-stammen, inclusief het type *pulcher* en *miser*
- medeklinkerstammen van drie, twee en één uitgang.

De vorming en verbuiging van de vergrotende trap op *-ior* en *-ius*.

De vorming en verbuiging van de overtreffende trap op *-issimus*, *-errimus* en *-illimus*.

De vorming en verbuiging van vergrotende en overtreffende trap van *bonus*, *malus*, *magnus*, *parvus* en *multus*.

Voor de accusativus meervoud mannelijk/vrouwelijk van bijvoeglijke naamwoorden van de derde declinatie op *-is* (type *gravis*) wordt in het tekstboekje van het CE altijd de uitgang *-es* afgedrukt, ook wanneer de aanbevolen editie de uitgang *-is* heeft.

3 Bijwoorden

De vorming op *-e* en *-(i)ter*.

De vorming van de vergrotende trap op *-ius*.

De vorming van de overtreffende trap op *-e*.

4 Telwoorden

De verbuiging van *unus*, *duo* en *tres*.

5 Voornaamwoorden

De verbuiging van de voornaamwoorden, met uitzondering van de genitivus obiectivus *mei*, *tui*, *nostrī*, *vestri*.

6 Werkwoorden

De vervoeging van de:

- a-stammen
- e-stammen
- i-stammen
- medeklinkerstammen
- gemengde stammen.

Actief, passief en (semi)deponens.

Indicativus en coniunctivus.

Imperativus tweede persoon (exclusief de zgn. imperativus futuri [type *vocato*] en de imperativus passief; dit impliceert tevens dat de imperativus van deponentia niet bekend wordt verondersteld).

Praesens, imperfectum, futurum, perfectum, plusquamperfectum en futurum exactum.

Infinitivus, participium, gerundium en gerundivum:

- de infinitivus praesens actief, praesens passief, futurum actief, perfectum actief, perfectum passief
- het participium praesens actief, futurum actief, perfectum passief
- het gerundium
- het gerundivum.

De vervoeging van de onregelmatige werkwoorden, inclusief de stamtijden:

- *velle*, *nolle*
- *esse*, *posse*, *fieri*
- *ire* en *ferre*, inclusief de samenstellingen met voorzetsels
- de onvolledige werkwoorden: *memini* en *odi*
- de semi-deponentia *audere* en *solere*
- de vormen: *inquit* en *ait*.

Perfectum actief:

- *-vi*
- *-ui*
- *-i, -si, -xi, -psi*
- uitgang *-ēre* in plaats van *-ērunt*
- klankverandering
- reduplicatie.

Participium perfectum passief op:

- *-tus*
- *-sus*.

Deel II Syntaxis

1 Congruentie

Het begrip congruentie / congrueren met.

Congruentieregels met betrekking tot:

- onderwerp - persoonsvorm
- onderwerp - naamwoordelijk deel van het gezegde
- bijstelling
- bijvoeglijke naamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- voornaamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- antecedent en betrekkelijk voornaamwoord
- bijvoeglijke bepaling
- predicatieve bepaling.

2 Functies van naamvallen

Nominativus:

- onderwerp/subject
- naamwoordelijk deel van het gezegde.

Genitivus:

- bijvoeglijke bepaling, met name de vier hieronder genoemde mogelijkheden:
 - genitivus possessivus
 - genitivus partitivus
 - genitivus subiectivus
 - genitivus obiectivus
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- causa met genitivus.

Dativus:

- meewerkend voorwerp
- de handelende persoon bij het gerundivum
- de bezitter bij het werkwoord *esse*
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden.

Accusativus:

- lijdend voorwerp / object
- bijwoordelijke bepaling tijdsduur en afstand
- de accusativi van richting *Romam* en *domum*
- als aanvulling bij werkwoorden met een dubbele accusativus
- als onderwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde in de a.c.i.

Ablativus:

- bijwoordelijke bepaling van plaats, tijd, middel, reden, wijze, maat en vergelijking
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- in de ablativus absolutus constructie.

Vocativus:

- aanspreekvorm.

3 Voorzetsels

Het gebruik van naamvallen bij de voorzetsels.

4 Bijvoeglijke naamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt.

5 Trappen van vergelijking

Het gebruik en de betekenis van vergrotende trap inclusief de betekenissen “tamelijk” en “te”.

Het gebruik van *quam* dan wel de ablativus van vergelijking na een vergrotende trap.

Het gebruik en de betekenis van de overtreffende trap: de betekenissen “-ste” en “zeer”.

Het gebruik van *quam* met een overtreffende trap: “zo ... mogelijk”.

6 Voornaamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruik.

Het (ingesloten) antecedent van een betrekkelijke bijzin.

De relatieve aansluiting.

7 Werkwoorden

De begrippen overgankelijk/transitief en onovergankelijk/intransitief.

De begrippen directe en indirecte rede.

Het begrip (semi)deponens.

Gebruik van de tijden:

- het praesens (kernbetekenis: gelijktijdig aan het heden). In een verhalende passage kan het praesens gebruikt worden om een gebeurtenis uit het verleden aan te duiden (praesens historicum).

- het imperfectum (kernbetekenis: gelijktijdig aan een moment (of een periode) in het verleden). In een verhalende passage duidt een imperfectum meestal een voortdurende situatie in het verhaal aan.

Soms blijkt uit het vervolg van het verhaal dat deze situatie “mislukt” of niet tot een einde gebracht wordt (poging).

Het imperfectum wordt ook gebruikt om kenmerken van personen of dingen uit het verleden te beschrijven. Voorbeelden zijn een beschrijving van de achtergrond waartegen het verhaal zich afspeelt of een gewoonte van een persoon uit het verleden.

- het perfectum (kernbetekenis: voortijdig aan het heden). In een verhalende passage duidt een perfectum een gebeurtenis in het verhaal aan.

coniunctivus

- in hoofdzinnen: aansporing, verbod (coni. praes. en perf.), twijfel (dubitativus van heden en verleden), vervulbare en onvervulbare wens, mogelijkheid (potentialis van heden en verleden), irrealis van heden en verleden.

- in conditionele bijzinnen: mogelijkheid, irrealis van heden en verleden.

- in betrekkelijke bijzinnen: finaal, causaal en consecutief/definiërend.

- in de indirecte vraag.

- na de voegwoorden *cum*, *ut* en *ne*.

- in bijzinnen van de indirecte rede.

Het gebruik van de coniunctivus in causale bijzinnen die met *quia* en *quod* worden ingeleid (subjectieve reden), wordt niet bekend verondersteld.

infinitivus

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).

- de infinitivus in de a.c.i. en n.c.i.

participium

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).

- bijvoeglijk, zelfstandig en predicatief gebruikt.

- in de ablativus absolutus.

- het participium futurum actief met doelaangevende betekenis.

- het participium futurum actief in combinatie met vormen van *esse* als een omschrijvend futurum (*coniugatio periphrastica*).

- het dominant gebruik van het participium.

Gerundium

Gerundivum

- het gerundivum als naamwoordelijk deel van het gezegde als gerundivum van verplichting, inclusief de vertaling kunnen en mogen (in geval van ontkenningen).
- het dominant gebruik van het gerundivum, namelijk in de zgn. gerundivumconstructie.

8 Vraagzinnen

Directe en indirecte vragen, inclusief de vraagpartikels *num*, *nonne*, *-ne* en *utrum* / *-ne ... an*.

Deel III Literaire termen: stilistische, narratologische en argumentatieve middelen

N.B. Wanneer in examenvragen het begrip **tekstelement** wordt gehanteerd, dan wordt daarmee bedoeld: een woord, een woordgroep, een bijzin of een zin. Een tekstelement kan bestaan uit aaneensluitende woorden, maar dit hoeft niet.

I. Stilistische begrippen

Afgebeelde Zie vergelijking.

Alliteratie De gelijkheid van beginmedeklinkers bij twee of meer woorden die dicht bij elkaar staan.

Leentje leerde Lotje lopen langs de lange Lindenlaan

magno cum murmure montis

met luid gerommel van de berg

Vergilius, *Aeneis* 1.55

Anafora De herhaling van een tekstelement aan het begin van opeenvolgende (delen van) zinnen of versregels.

dag stoel naast de tafel

dag brood op de tafel

dag visserke-vis met de pijp

P. van Ostaïjen, *Marc groet 's morgens de dingen*

Ille mi par esse deo videtur,

ille, si fas est, superare divos

Hij lijkt mij gelijk te zijn aan een god,

hij (lijkt mij), als men dit mag zeggen, de goden te overtreffen

Catullus, *Carmen* 51.1-2

N.B. De betreffende tekstelementen hoeven niet per se in dezelfde vorm te staan. Zie bijvoorbeeld:

Scelestā, vae tē, quae tibi manet vita?

Quis nunc te adibit? **Cui** videberis bella?

Quem nunc amabis? **Cuius** esse diceris?

Quem basiabis? **Cui** labella mordebis?

Misdadige vrouw, wee jou; wat voor leven staat je te wachten?

Wie zal er nu naar je toe komen? **Aan wie** zul je mooi schijnen?

Wie zul je nu liefhebben? **Van wie** zal men zeggen dat je bent?

Wie zul je kussen? **Wie** zul je in zijn lippen bijten?

Catullus, *Carmen* 8.15-18

Antithese Het dicht bij elkaar geplaatst staan van inhoudelijk tegengestelde begrippen.

Die twee zijn als **water en vuur**.

alieni adpetens, **sui** profusus

belust op **anderms vermogen**, verkwistend met **zijn eigen vermogen**

Sallustius, *De coniuratione Catilinae* 5

Asyndeton	<p>De opeenvolging van twee of meer tekstelementen zonder verbindingswoord.</p> <p>Dan zou ik mijn boek vertalen in het Maleis, Javaans, Soendaas, Alfoers, Boeginees, Battaks.</p> <p style="text-align: right;">Multatuli, <i>Max Havelaar</i></p> <p>retia rara, plagae, lato venabula ferro</p> <p>wijdmazige netten [en] strikken [en] breedpuntige speren.</p> <p style="text-align: right;">Vergilius, <i>Aeneis</i> 4.131</p> <p>Navem in conspectu nullam, tres litore cervos prospicit errantes.</p> <p>Nergens ontwaarde hij een schip, [maar] hij zag op het strand [wel] drie herten zwerfen.</p> <p style="text-align: right;">Vergilius, <i>Aeneis</i> 1.184-185</p>
Beeld	Zie vergelijking.
Chiasme	<p>De kruisgewijze plaatsing van grammaticaal en/of inhoudelijk gelijkwaardige tekstelementen.</p> <p>N.B. op het Centraal Examen dienen de vier tekstelementen die het chiasme vormen als volgt te worden genoteerd: ... (a) ... (b) ... (b) ... (a).</p> <p>Je moet niet leven (a) om te eten (b) maar eten (b) om te leven (a).</p> <p>Denkend aan de dood (a) kan ik niet slapen (b) en niet slapend (b) denk ik aan de dood (a)</p> <p style="text-align: right;">J.C. Bloem, <i>Insomnia</i></p> <p>Aenean fundantem (a) arces (b) ac tecta (b) novantem (a) conspicit.</p> <p>Hij ziet Aeneas funderingen leggen voor vestingen en huizen bouwen.</p> <p style="text-align: right;">Vergilius, <i>Aeneis</i> 4.260-261</p>
Climax	<p>Een reeks van tenminste drie tekstelementen met een steeds sterker wordende inhoud.</p> <p>Uren, dagen, maanden, jaren, vliegen als een schaduw heen</p> <p style="text-align: right;">Rhinvis Feith, <i>Nieuwjaarslied</i></p> <p>Hic sunt (...) qui de nostro omnium interitu, qui de huius urbis atque adeo de orbis terrarum exitio cogitent.</p> <p>Hier bevinden zich (...) degenen die zinnen op de dood van ons allen, op de ondergang van deze stad, ja, van de hele wereld.</p> <p style="text-align: right;">Cicero, <i>Oratio in Catilinam</i> 1.9</p>

Enallage

De verbinding van een bijvoeglijk naamwoord met een ander zelfstandig naamwoord dan waarbij het qua betekenis past.

Midwinterdag.—De geur van oude jassen,
de gang met **kalken licht** om in te dwalen.

Ida Gerhardt, *Tussenuur*

Ibant **obscuri sola** sub nocte per umbram.

Zij liepen **donker** door de **eenzame** nacht door het duister. (= Zij liepen **alleen** door de **donkere** nacht in het duister.)

Vergilius, *Aeneis* 6.268

Eufemisme

De weergave van een negatief geladen begrip door een verzachtende aanduiding.

inslapen (= sterven)

quibus fors corpora dedisset, darent animos.

(Romulus zei) dat ze hun geest moesten geven aan degenen **aan wie het lot hun lichaam had gegeven** (= dat ze diegenen moesten gaan liefhebben die hen geroofd hadden).

Livius, AUC 1.9.15

Romulus zegt dit tegen de Sabijnse meisjes die door de Romeinen ontvoerd zijn.

Hyperbaton

De uiteenplaatsing van woorden die een grammaticale eenheid vormen; de eenheid wordt onderbroken door een tekstelement dat niet bij de woordgroep hoort.

Ante volat comitique timet velut ales ab **alto**
quae teneram prolem produxit in aera **nido**.

Hij vliegt voorop en hij is bezorgd voor zijn metgezel, zoals een vogel die zijn tere jong uit **het hoge nest** laat vliegen.

Ovidius, *Metamorphosen* 8.213-214

N.B. In collocaties als **magno cum murmure** ("met zwaar gedreun", Vergilius, *Aeneis* 1.55) en **commixtis igne tenebris** ("met vuur vermengde duisternis", Vergilius, *Aeneis* 8.255) is geen sprake van hyperbaton. De onderbrekende elementen (*cum, igne*) maken namelijk deel uit van de woordgroep.

Litotes

De ontkenning van een begrip waardoor het tegendeel benadrukt wordt.

Daar ben ik **niet vies** van. (= Dat vind ik **heel lekker**.)

Haec enim senatus consulta **non ignoro** ab amicissimis eius, cuius de honore agitur, scribi solere.

Ik **ben niet onwetend** (= Ik **weet heel goed**) dat deze senaatsbesluiten altijd geschreven worden door de beste vrienden van degene wiens eer op het spel staat.

Cicero, *Epistula ad Familiares* 15.6

Metafoor

Een vorm van beeldspraak waarbij alleen het beeld wordt genoemd (dus *zonder* "als", "zoals", "gelijk aan", etc.).

Hij **zwemt** in het geld.

At regina gravi iam dudum **saucia** cura
vulnus alit venis et caeco carpitur **igne**.

Maar de koningin, al lang **gewond** door hevige liefde, voedt de **wond** met haar bloed en wordt verteerd door onzichtbaar **vuur**.

Vergilius, *Aeneis* 4.1-2

Metonymia

De vervanging van een woord door een ander woord uit hetzelfde betekenisveld.

- **Abstractum pro concreto**: een abstract in plaats van een concreet begrip.

cum **desiderio** meo nitenti
carum nescioquid lubet iocari

wanneer mijn stralende **verlangen** (= het meisje naar wie ik verlang)
een leuk spelletje wil spelen

Catullus, *Carmen* 2.5-6

- **Naam van een god(in) in plaats van een begrip uit zijn/haar invloedssfeer.**

Cererem corruptam undis

Ceres (= het graan) bedorven door het water

Vergilius, *Aeneis* 1.177

- **Materiaal in plaats van voorwerp**

inutile **ferrum**

nutteloos **ijzer** (= ijzeren wapen)

Vergilius, *Aeneis* 2.510

- **Pars pro toto**: een deel in plaats van het geheel.

quaerenti et **tectis** urbis sine fine ruenti

zoekend en eindeloos door de **daken** (= huizen) van de stad stormend

Vergilius, *Aeneis* 2.771

Paradox	<p>Een schijnbare tegenstrijdigheid.</p> <p>Zo zullen de laatsten de eersten en de eersten de laatsten zijn. <i>Evangelie van Mattheus 20.16</i></p> <p>Cum tacent, clamant.</p> <p>Doordat ze zwijgen, schreeuwen ze luid. <i>Cicero, Oratio in Catilinam 1.21</i></p> <p><i>Cicero bedoelt dat de senatoren door te zwijgen juist heel goed duidelijk maken dat ze Catilina veroordelen.</i></p>
Parallellisme	<p>Het verschijnsel dat twee of meer zinnen of zinsdelen dezelfde structuur hebben.</p> <p>Spreken is zilver, zwijgen is goud.</p> <p>(...) qui armati senatum obsederint, magistratibus vim attulerint, rem publicam oppugnarint</p> <p>(...) die gewapend de senaat hebben bezet, de magistraten hebben mishandeld, de republiek hebben aangevallen <i>Cicero, Oratio pro Caelio 1</i></p>
Personificatie	<p>Een vorm van beeldspraak waarbij levenloze dingen, voorwerpen of abstracties als levende wezens worden voorgesteld of eigenschappen daarvan toebedeeld krijgen.</p> <p>Het licht begint te wandelen door het huis en raakt de dingen aan. <i>Ida Gerhardt, Zondagmorgen</i></p> <p>Dulces exuviae, (...) accipite hanc animam</p> <p>Dierbare kledingstukken, (...) neem mijn leven. <i>Vergilius, Aeneis 4.651-652</i></p> <p><i>Voordat Dido zichzelf doodt, spreekt ze de kledingstukken van Aeneas aan, die hij bij zijn vertrek heeft achtergelaten.</i></p>
Pleonasme	<p>Het aan een begrip toekennen van een kwalificatie die reeds in het begrip zelf besloten ligt.</p> <p>een potentiële kans</p> <p>Rursus reverterunt.</p> <p>Ze keerden weer terug. <i>Caesar, De Bello Gallico 4.4.5</i></p>

Polysyndeton

De opeenvolging van twee of meer tekstelementen binnen een zin die telkens door een nevenschikkend voegwoord met elkaar verbonden zijn.

Die zorgt **en** waakt **en** slaaft **en** ploegt **en** zwoegt **en** zweet

Joost van den Vondel, *Palamedes*

Et placet **et** video, sed quod video**que** placet**que**
non tamen invenio.

Hij bevalt mij en ik zie hem, maar wat ik zie en wat mij bevalt kan ik toch niet vinden.

Ovidius, *Metamorphosen* 3.446-447

Narcissus is verliefd op zijn eigen spiegelbeeld, maar kan het niet bereiken.

Laudat digitos**que** manus**que**
bracchia**que** **et** nudos media plus parte lacertos.

Hij prijst haar vingers **en** haar handen **en** haar onderarmen **en** haar voor meer dan de helft ontblote bovenarmen.

Ovidius, *Metamorphosen* 1.500-501

Retorische vraag

Een vraag waarbij het niet de bedoeling van de vragensteller is dat er een antwoord gegeven wordt.

Waarom snapt niemand dat ik soms retorische vragen stel?

Bill Gates

Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?

Hoe lang nog, Catilina, zul jij misbruik maken van ons geduld?

Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.1

Sententia

Een algemeen geldende uitspraak.

Van het concert des levens heeft niemand een program.

Homines, dum docent, discunt.

Mensen leren, terwijl zij les geven.

Seneca, *Epistula ad Lucilium* 7.8

Tautologie

Het nevenschikkend herhalen van een begrip in andere woorden.

gratis en **voor niks**

Domum meam maioribus praesidiis **munivi** atque **firmavi**.

Ik heb mijn huis met grotere wachtposten **beveiligd** en **versterkt**.

Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.10

Tertium comparationis/punt van overeenkomst

Zie vergelijking.

Vergelijking

Vorm van beeldspraak waarbij afgebeelde en beeld beide worden genoemd (dus *met* “als”, “zoals”, “gelijk aan” etc.).

De vergelijking bestaat uit drie elementen:

1. afgebeelde (= persoon/zaak die vergeleken wordt)
2. beeld (= persoon/zaak waarmee vergeleken wordt)
3. punt van overeenkomst/tertium comparationis (= het aspect waarin afgebeelde en beeld overeenkomen)

De blozende jongen was zo rood **als een kreeft**.

Afgebeelde:	de blozende jongen
Beeld:	de kreeft
Punt van overeenkomst:	het rood zijn

aut quam sidera multa, cum tacet nox,
furtivos hominum vident amores:
tam te basia multa basiare
vesano satis et super Catullo est.

of zoveel sterren als er, wanneer de nacht zwijgt, de heimelijke liefdes van de mensen zien: als je me zoveel kussen geeft, is dat voldoende en meer dan voldoende voor de waanzinnige Catullus.

Catullus, *Carmen* 7.7-10

Afgebeelde:	het aantal kussen dat Catullus van Lesbia krijgt
Beeld:	het aantal sterren aan de hemel
Punt van overeenkomst:	oneindigheid

II. Narratologische begrippen

Alwetende verteller De vertellende instantie die complete kennis van alle gebeurtenissen, achtergronden en het verloop van het verhaal heeft.

Apostrofe De verteller richt zich rechtstreeks tot een personage of gepersonifieerde zaak in het verhaal.

Quis tibi tum, Dido, cernenti talia sensus?

Hoe was je er toen aan toe, Dido, toen je dergelijke dingen zag?

Vergilius, *Aeneis* 4.408

... Priamique arx alta maneres.

... en dan zou jij nog overeind staan, hoge burcht van Priamus.

Vergilius, *Aeneis* 2.56

Dramatische ironie Het verschijnsel dat een of meer personages minder kennis van de situatie hebben dan de lezer / het publiek.

Quisquis es, huc exi! Quid me, puer unice, fallis
quove petitus abis? Certe nec forma nec aetas
est mea, quam fugias.

Wie je ook bent, kom hier! Waarom houd je me voor de gek, unieke jongen? Of waar ga je heen terwijl ik naar je verlang? Het is zeker niet mijn schoonheid of mijn leeftijd waar je voor vlucht.

Ovidius, *Metamorphosen* 3.454-456

Narcissus spreekt tot zijn eigen spiegelbeeld zonder dat hij dit zelf in de gaten heeft.

Prospectie (flashforward)

Het vooruitkijken door een personage of de verteller naar latere gebeurtenissen.

Dedit oscula nato
non iterum repetenda suo.

Hij gaf zijn zoon kussen **die niet opnieuw gegeven zouden worden.**

Ovidius, *Metamorphosen* 8.211-212

Daedalus kuste zijn zoon Icarus voordat ze wegvlogen van Kreta. Icarus zou tijdens de vlucht omkomen.

Retrospectie (flashback)

Het terugkijken door een personage of de verteller op gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden.

Stipes erat quem, cum partus enixa iaceret
Thestias, in flammam triplices posuere sorores.
(...)

**Ille diu fuerat penetralibus abditus imis
servatusque tuos, iuvenis, servaverat annos.**

Er was een stuk hout dat de drie schikgodinnen in het vuur hadden gelegd, toen de dochter van Thestius in het kraambed lag.

(...)

**Dat had lang achter in een diepe kast verborgen gelegen en doordat het
(uit het vuur) gered was, had het jou al die jaren gered, jongen.**

Ovidius, *Metamorphosen* 8.451-452; 458-459

Vertellerscommentaar

Het door de alwetende verteller (terloops) geleverde commentaar op gebeurtenissen of personages.

At regina dolos (**quis fallere possit amantem?**)
praesensit

Maar de koningin voorvoelde het bedrog (**wie zou een verliefd mens kunnen misleiden?**)

Vergilius, *Aeneis* 4.296-297

Vertelperspectief

Het perspectief van waaruit de lezers de gebeurtenissen van het verhaal zien; dit perspectief kan bij de verteller of bij een van de personages liggen.

Verteltempo

De verhouding tussen verteltijd en vertelde tijd.

Wanneer de woorden van een personage in de directe rede worden weergegeven, is de verteltijd **even lang** als de vertelde tijd.

Wanneer in een vertelling een samenvatting van gebeurtenissen wordt gegeven of wanneer er een sprong in de tijd wordt gemaakt, is de verteltijd **korter** dan de vertelde tijd.

Wanneer in een vertelling een beschrijving wordt gegeven van een persoon of voorwerp, is de verteltijd **langer** dan de vertelde tijd.

Versnelling: het verteltempo wordt hoger dan in het voorafgaande.

Vertraging: het verteltempo wordt lager dan in het voorafgaande.

Verteltijd

De tijd die gebruikt wordt om het verhaal te vertellen.

Vertelde tijd

De tijdsduur van de vertelde gebeurtenissen.

III. Argumentatieve begrippen

A-fortiori-redenering

Een redenering die stelt dat, wanneer in een bepaalde situatie iets geldt, het vanzelfsprekend is dat dit in een andere situatie met des te meer reden geldt.

Als een volwassene deze steen niet kan optillen, kan een kind dat al helemaal niet.

Nam tu quoque, qui consulis, diu an consuleres cogitasti: **quanto magis** hoc mihi faciendum est, cum longiore mora opus sit ut solvas quaestionem quam ut proponas?

Want ook jij, die mij om raad vraagt, hebt lang nagedacht of je me wel om raad moest vragen. **Des te meer** moet ik er goed over nadenken, omdat het geven van een oplossing meer tijd vergt dan het stellen van een vraag.

Seneca, *Epistula ad Lucilium* 48.1

Analogie

Een argumentatie die gebruik maakt van een vergelijkbare situatie.

Ut igitur Athenas et Lacedaemonem Atheniensium Lacedaemoniorumque causa putandum est conditas esse, omniaque quae sint in his urbibus eorum populorum recte esse dicuntur, **sic** quaecumque sunt in omni mundo deorum atque hominum putanda sunt.

Zoals we kunnen veronderstellen dat Athena en Sparta gesticht zijn vanwege de Atheners en Spartanen, en dat men terecht veronderstelt dat alles wat zich in die steden bevindt, eigendom van die volken is, **zo** mag men veronderstellen dat alles wat er in het hele universum bestaat, eigendom van goden en mensen is.

Cicero, *De natura deorum* 2.154

Autoriteitsargument

De verwijzing naar een uitspraak van een belangrijk persoon om een eigen bewering kracht bij te zetten.

Sed ne soli mihi hodie didicerim: (...) Democritus ait (...). Bene et ille, quisquis fuit (...). Egregie hoc tertium Epicurus (...)

Maar om te voorkomen dat ik vandaag niet alleen voor mijzelf geleerd heb: (.) Democritus beweert (...). Een tweede mooie uitspraak is van een onbekende auteur (...). Hier is nog een derde mooie uitspraak. Epicurus zegt (...).

Seneca citeert Democritus, een onbekende auteur en Epicurus om zijn eigen gedachte te bevestigen.

Seneca, *Epistula ad Lucilium* 7.10-12

Invoeren fictieve spreker

Een opmerking van een denkbeeldige spreker.

Dicet aliquis, "quid mihi prodest philosophia, si fatum est?"

Nu zal iemand opmerken: "Wat heb ik aan filosofie als er een noodlot bestaat?"

Seneca, *Epistula ad Lucilium* 16.4

Syllogisme	Een redenering waarbij een conclusie getrokken wordt uit twee premissen (stellingen), een algemene (premissa maior) en een specifieke (premissa minor).	
	premissa maior	Alle mensen zijn sterfelijk
	premissa minor	Socrates is een mens
	conclusie	Socrates is sterfelijk

IV. Aanvullingen voor dactylische poëzie

N.B. 1. De volgende begrippen worden bekend verondersteld: dactylus, spondee, hexameter, pentameter, (elegisch) distichon. De kandidaat wordt geacht in staat te zijn een dactylische hexameter en een dactylische pentameter te scanderen. De begrippen cesuur en synizese worden niet bekend verondersteld.

N.B. 2. Bij naamwoorden van de eerste declinatie eindigt de nominativus enkelvoud op een korte -a, de ablativus enkelvoud op een lange -a.

Dactylische hexameter en elegisch distichon: effecten van de afwisseling dactylus–spondee op de inhoud

De aanwezigheid van veel spondeeën in een versregel kan plechtstatigheid, somberheid of traagheid suggereren, terwijl het veelvuldig voorkomen van dactyli opwinding, luchtigheid of snelheid kan uitdrukken.

Illud
audium saxi intellectumque ferarum (5 spondeeën)
sensibus.

Dat is gehoord door rotsen en begrepen door de zintuigen van wilde dieren.

Ovidius, *Metamorphosen* 11.41-43

Quadripedante putrem sonitu quatit ungula campum. (5 dactyli)

De paardenhoef raakt met viervoetig geluid de zandige vlakke.

Vergilius, *Aeneis* 8.596

Elisie

Het verschijnsel dat, als een woord op een klinker of een -m eindigt en het volgende woord met een klinker of h- begint, in de uitspraak en in de metriek de slotklinker van het eerste woord wegvalt.

Illa redit iuvenemque oculis animoque requirit.

Zij komt terug en zoekt de jongen met haar ogen en haar hart.

Ovidius, *Metamorphosen* 4.129

Enjambement

Het doorlopen van een syntactische eenheid voorbij het einde van een versregel.

Serius egressus vestigia vidit in alto
pulvere certa ferae.

Te laat weggegaan zag hij in het diepe
stof de onmiskenbare sporen van een wild dier.

Ovidius, *Metamorphosen* 4.105-106

Homerische vergelijking

Een vergelijking waarbij het “beeld” uitvoerig wordt uitgewerkt.

*Aeneas ziet hoe de Carthagers hard werken aan de bouw van hun nieuwe stad.
Dan volgt deze vergelijking.*

Qualis apes aestate nova per florea rura
exercet sub sole labor, cum gentis adultos
educunt fetus, aut cum liquentia mella
stipant et dulci distendunt nectare cellas,
aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
ignavum fucos pecus a praesepibus arcent:
fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.

Zo ook zwoegen in de vroege zomer de bijen op de bloemige velden onder de zon, wanneer zij de jonge volwassen geworden bijen naar buiten brengen of de vloeibare honing persen en de cellen vullen met heerlijke nectar, of als zij de vrachten overnemen van hen die komen aanvliegen of wanneer ze in slagorde geschaard het nutteloos volkje van de darren verdrijven van de korven.
Krioelende, gonzende arbeid: de geurige honing ruikt naar tijd.

Vergilius, *Aeneis* 1.430-436

APPENDIX

De volgende stamtijden en de daarvan afgeleide composita worden bekend verondersteld (vormen die met een asterisk [*] zijn gemarkeerd zijn volledigheidshalve opgenomen, maar worden niet bekend verondersteld):

accipio	accepi	acceptum
ago	egi	actum
aperio	aperui	apertum
aspicio	aspexi	aspectum
aufero	abstuli	ablatum
cado	cecid	casum*
caedo	cecid	caesum
capio	cepi	captum
cedo	cessi	cessum*
censeo	censui	censum
cerno	crevi	cretum*
claudio	clausi	clausum
cogo	coegi	coactum
colo	colui	cultum
comprehendo	comprehendi	comprehensum
consulo	consului	consultum
credo	credidi	creditum*
cresco	crevi	cretum*
cupio	cupivi	cupitum*
curro	cucurri	
decerno	decrevi	decretum
defendo	defendi	defensum
desero	deserui	desertum
dico	dixi	dictum
disco	didici	-
divido	divisi	divisum
do	dedi	datum
doceo	docui	doctum*
duco	duxi	ductum
emo	emi	emptum
eo	ii	
facio	feci	factum
fero	tuli	latum
flecto	flexi	flexum
fluo	fluxi	fluxum*
frango	fregi	fractum
fugio	fugi	-
gero	gessi	gestum
haereo	haesi	haesum*
iaceo	iacui	-
iacio	ieci	iactum
instruo	instruxi	instructum

intellego	intellexi	intellectum
interficio	interfeci	interfectum
iubeo	iussi	iussum
iungo	iunxi	iunctum
iuvo	iuvi	iutum
lego	legi	lectum
maneo	mansi	
metuo	metui	-
misceo	miscui	mixtum
mitto	misi	missum
moveo	movi	motum
nolo	nolui	-
nosco	novi	notum*
pario	peperi	partum*
pello	pepuli	pulsum
peto	petivi	petitum
pono	posui	positum
posco	poposci	-
possum	potui	-
premo	pressi	pressum
quaero	quaesivi	quaesitum
rapio	rapui	raptum
rego	rexii	rectum*
relinquo	reliqui	relictum
respondeo	respondi	responsum
rideo	risi	risum*
rumpo	rupi	ruptum
ruo	ruii	rutum*
scribo	scripsi	scriptum
sedeo	sedi	sessum*
sentio	sensi	sensum
sino	sivi	situm
sisto	stiti	statum*
solvo	solvi	solutum
statuo	statui	statutum
sto	steti	statum*
struo	struxi	structum
suadeo	suasi	suasum
sum	fui	-
sumo	sumpsi	sumptum
surgo	surrexi	surrectum
tango	tetigi	tactum
tego	texi	tectum
teneo	tenui	tentum*
tollo	sustuli	sublatus
traho	traxi	tractum
tremo	tremui	-

veho	vexi	-
venio	veni	
verto	verti	-
video	vidi	visum
vinco	vici	victum
vivo	vixi	
volo	volui	-
volvo	volvi	volutum

Deponentia en semi-deponentia

aggredior	aggressus sum
audeo	ausus sum
fio	factus sum
fruor	fructus sum
fungor	functus sum
gaudeo	gavisus sum*
loquor	locutus sum
mereor	meritus sum
morior	mortuus sum
nascor	natus sum
obliviscor	oblitus sum
orior	ortus sum
patior	passus sum
polliceor	pollicitus sum
proficiscor	profectus sum
queror	questus sum
reor	ratus sum
sequor	secutus sum
soleo	solitus sum
utor	usus sum
vehor	vectus sum
vereor	veritus sum
vertor	versus sum

